

# Behçet Çelik – Zaven Biberyan’ın çok yönlü hayatı

Posted on 13/12/2021

Önceden Babam Aşkale’ye Gitmedi adıyla bildiğimiz Karıncaların Günbatımı’nın eksiksiz çevirisinin[1]2019’un başlarında yayımlanmasından bu yana, edebiyat ve yayın dünyasında Zaven Biberyan’ın yapıtlarına artan bir ilgi var. Kitaplarının yeni baskılarının ardından otobiyografisi Mahkûmların Şafağı yayımlandı geçtiğimiz günlerde. Farklı nedenlerle, daha doğrusu Biberyan’ın özyaşamöyküsünün farklı boyut ve katmanları nedeniyle yılın önemli kitaplarından biri olduğu düşüncesindeyim bu kitabın. İlk olarak, Biberyan’ın üç buçuk yıl süren Nafia askerliği sırasında tuttuğu notları da kısmen alıntılarla ayrıntılı bir biçimde aktardığı hatıraları, siyasi tarihimizin karanlık sayfalarından biri olan bu ayrımcı uygulama hakkında birinci elden, önemli bir kaynak mahiyetinde. Böyle bir “belge” olmanın yanı sıra, 1921 doğumlu birinin büyüme hikâyesi var kitapta - çocukluktan ergenliğe geçişin bildik sıkıntıları, aile, okul ve ait olduğu topluluğun kendisine saçma gelen kural ve kaideleriyle yaşadığı çatışmalar eşliğinde kimliğini bulma ve kurma hikâyesi bu; gelgitler, arkadaşlıklar, sevdalar, beklentiler ve umutsuzluklar, düşler ve düş kırıklıkları... Kimliği fark etmenin de hikâyesi aynı zamanda; Ermeni olmanın, hâkim topluluğun ferdi olmadığına ne anlama geldiğini görmenin, etinde, kemiğinde, ruhunda hissetmenin.

Zaven Biberyan’ın otobiyografisi boyunca iç dünyasını, gerilim ve çelişiklerini sakınımsızca didiklemesinin bu büyük edebiyatçıyı daha yakından tanımamıza olanak sağladığını eklemek lazım. Çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadıklarını okurken, ileri yaşlarda bunları kâğıda dökerken o yaşlardaki kendi hallerini anlamaya, çözümlemeye çalışmasına da tanıklık ediyoruz. Geçmişine (tek bir olay ânında yahut farklı zamanları içeren bir süreç dahilinde) ve kendisine baktığında neler gördüğünü, neleri öne çıkarıp anlatmaya değer bulduğunu, ne tür muhakemelerle vaktiyle yapıp ettiklerini, aldığı tutumları kavramaya çalıştığını

öğrenmek çok kıymetli. Hayatının sadece ilk yirmi beş yılını içeriyor Mahkûmların Şafağı. Dokuz yüz defter sayfasına yaklaşan özyaşamöyküsünü bir edebiyatçı ihtimamıyla kaleme almış Biberyan. Romanlarını aratmayan bir üslup dikkat çekiyor; bir yandan iç dünyasının derinliklerini açıp tartışırken, bir yandan da hayli sürükleyici olayları (kaçma yakalanma/yakalanmama gerilimlerini, başına gelen belalardan kurtulma hikâyelerini), merakla okutacak bir kurguyla anlatıyor. Bunların yanı sıra, Mahkûmların Şafağı'nın bir önemi de Biberyan'ın hayat hikâyesiyle romanlarında kurduğu dünyalar ve anlattığı roman kişileri arasındaki bağları, bağlantıları, koşutlukları ya da aykırılıkları görmemize imkân tanınması. Bu sonuncusu, hiç kuşkusuz, bize Biberyan'ın edebiyatı hakkında da çok şey söylüyor.

Kitabın önemine dair saydığım bu nedenler, Mahkûmların Şafağı'nın sayfalarında (ve tabii ki Biberyan'ın hayatında) çoğunlukla iç içe geçmiş durumda, birbiriyle yakından bağlantılı. Özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde Ermeni olmanın ne anlama geldiğine ve bu kimlikle yaşamaya dair yaşantılar. Birey olarak Biberyan'ın neler yaşadığına dair anlattıkları aynı zamanda toplumsal bir hikâyeyi de ortaya koyuyor.

Kuşkusuz, bireysel ve toplumsal hikâyeler arasında her zaman karmaşık bir ilişki vardır. Biberyan'ın romanlarında da bu karmaşık ilişki ve bağlantılar hemen dikkat çeker. Kişilerin bireysel dünyaları belirgin ve öndedir; benzerlerini andıran birer tip değil, kendilerine özgü dünyaları, huyları, isyanları, arzuları ve karanlık yanlarıyla kurgulanmış karakterlerdir. Başlarına gelenlerin, salt bireysel açmaz, çelişki, seçim ya da kararlarının sonucu olduğu da söylenemez; toplumsal olaylar onların hayat çizgilerinde alabildiğine etkili olur. Roman kişileri kimi tercihlerini yaparken bireysel arzularıyla toplumsal görevleri (ya da toplum/aile yararı) arasındaki çelişkinin farkına varır, kendilerini mi, içinde yaşadıkları toplumu mu öne almaları gerektiğini tartışıp gözeterek seçimler yapmak zorunda kalırlar. Bu bahsin Biberyan'ın henüz on dokuz yaşındayken defterlerine düştüğü notlarda da önemli yer tuttuğu görülüyor.

DeFTERlerine bu konuda yazdıklarına geçmeden bir parantez: Bunları kaleme aldığı sıralarda Biberyan hayli başarıyla eğitimini sürdürdüğü Yüksek Ticaret Okulu'nu terk etmiştir. Okulda başına gelen bir olay, gündelik hayattaki ırkçı, saldırgan tutumlarla belki de ilk tanışmasıdır. Bir öğretmeniyle giriştiği polemikte, öğretmenin “belden aşağı” vurmasıyla çok şeyin ansızın değiştiğine tanık olur. Öğretmenle aralarındaki husumetin nedeni, esas olarak aynı genç kadına ilgi duymalarıdır. Zaven, öğretmenin Fransızcasının yetersizliğinden söz ettiğinde, öğretmenin kendisini savunma biçimi onun hiç beklemediği şekilde haksız ve hayli kışkırtıcı olmuştur.

“Ne yani? Yerime bir başkası mı gelsin istiyorsun? Bir Garabed, bir Artin mesela? (Yani bir Ermeni). Hayır, böyle bir şey olamaz!” (s. 68)

Zaven'in asla kastetmediği bir şeyle suçlanması büyük bir haksızlık olmanın yanında çok yaralayıcıdır; “ulusal” ve “insani” haysiyeti derinden yaralanır.

“İşte o zaman, bir gâvur olarak ne kadar kırılan olduğumun, bir öğretmenin öğrencisine karşı ne kadar vicdansızca davranabileceğinin farkına vardım. Dersin sonuna kadar, bir utanç ve yalnızlık girdabının ortasında mahvolmuş halde kalakaldım. Bitap düşmüştüm. Kafamı kaldırıp daha dün beni baş tacı eden sınıf arkadaşlarımin yüzüne bakmaya cesaret edemiyordum. O an hepsinin ihtiyar hoca gibi düşündüğüne, fikirlerini değiştiremeyeceğime, her şeyin bittiğine ikna olmuştum (bir anda gelişen bir duyguydu bu). Suçluydum, masum olduğumu iddia etmem bir işe yaramayacaktı, çünkü kimse bana inanmazdı. O yaşimde, masumiyetini ispat etmesi mümkün olmayan bir masumun keskin acısıyla tanışmış oldum.” (s. 69)

Bu yaşadıklarına bir de ertesi sene okuyacakları Tarih ders kitabında, yüzyıllar boyunca Anadolu'nun halkları arasında adı hiç anılmayan Ermenilerin 19. yüzyılda Mars'tan gelmişlercesine ortaya çıkıp ihanetle suçlandıklarını görünce okulu bırakmaya karar vermiştir.

Yüksek Ticaret Okulu'ndan önce devam ettiği Saint Joseph'i ise okuldaki frerlerin haksızlıkları nedeniyle terk ettiğini de belirtmeliyim.

“Hıristiyan frerlerin Hıristiyanlardan nefret etmeme neden olan tutumu, bir Türk öğretmenin Türklerden nefret etmeme neden olan tutumu, bir de tarih kitabı: Hayatta bir diplomamın olmamasını yalnız bunlara borçluyum. Ama diplomasız da işin içinden çıkabildiğim de bir gerçek.” (s. 71)

Okulu bırakmasının ardından kendisini Ermenilik ve Ermeni tarihi hakkında kitaplar okumaya vermiş, okuduklarının etkisiyle içinde devrimci duygular kabarmaya başlamıştır. Biberyan, bu dönemde Ermeni kimliğine sınıksız tutunduğunu anlatıyor otobiyografisinde. Devrim dışında bir çözüm düşünemiyordur, bu uğurda birtakım eylemlere kalkışmış, ama bu yaptıklarını kimseyle paylaşmamıştır. Hayatının devrimci yönü hiç görünür değildir, üstelik hayatında görünür olmayanlar, başkalarıyla paylaşmadıkları sadece bundan ibaret değildir. Güçlü bir mahremiyet duygusu olduğunu belirtir, iç dünyasını da çokça kendisine saklar, bunları da başkalarının bilmesi gerekmiyordur.

“Dolayısıyla hayatım üçe ayrılmış durumdaydı: İlki tamamıyla gizli olan, sadece günlüğüme yazdığım bir taraf, ikincisi evrensel anlamda entelektüel olan tarafım, bir de Ermeni bakış açısıyla ‘kamusal’ yönüm. Belki de kişiliğimin belli başlı öğelerinin bu şekilde ayrılması sebebiyle sonsuz bir ufka sahip, alabildiğine evrensel bir adam oldum; dar bir fikrin, bu paylaştığım veya savunduğum bir şey bile olsa tek bir doktrinin kalıplarına sığamayan biri.” (s. 85)

Genç yaşta kişiliğinde ortaya çıkan bu çok yönlülüğün sonraki hayatında da devam ettiğini, kendisini marazi olmaktan, dar görüşlülükten, sabit fikirlerden, vs koruduğunu ileri sürüyor Biberyan. Gelgelelim, okulu bırakmasının ardından onu başka bir bela beklemektedir. Bir gayrimüslim olarak askere alınmak. Orada başına gelebilecek haksız ve ayrımcı uygulamalar nedeniyle Bulgaristan'a kaçmaya karar verir. Bulgaristan macerası (vizesi yenilenmediği için

Türkiye'ye dönmek ve askere alınmak zorunda kalacaktır) birçok yönden Biberyan için eşsiz tecrübeler sağlamış olsa da, yukarıda değindiğim "çok yönlülük" (bireysel arzu-toplumsal görev dengesi) bu sıralarda henüz tam oturmamış gibidir.

Parantezi kapatıp Bulgaristan'da tuttuğu deftere yazdığına dönersek, Mahkûmların Şafağı'nda şu satırları alıntılar. (Deftere notlarını yakın arkadaşı Yorgo'ya hitaben yazmıştır.)

"Eskiden beri bireysel mutluluk peşinde koştuğumu, ancak bunu çoğunlukla kamu yararına feda ettiğimi bilirsin, ancak bu beyhude dünyada her tür fedakârlığın abes olduğunun bilincinde değilmişim hiç." (s. 111)

Bireysel olanla toplumsal olan arasındaki çelişkinin ayırdındadır, bu konuda önceden yaptığı tercih ona uygunsuz görünmeye başlamıştır, çünkü dünya beyhudedir! Bu ağır tespite defterden başka cümleler de ekleyebiliriz. "İnsanlık adına ve bir insan olarak, insanlıktan nefret ediyorum. İnsanlardan önce, varoluşlarının nedenini ve kaynağını lanetliyorum." Gençlik buhranları, sıkışmışlık, asker olmamak için çok sevdiği şehrinden ayrılmak zorunda kalması... Bunların yanı sıra bir başka şeyin daha farkına varmıştır, o yaşına dek kendisine yarattığı kurgusal dünyada "sonsuz haz veren rüyalar ve incelikli hisler âlemine" sığınmayı başarırken, bu dünyanın gerçeklikle çatıştığına tanık olmuştur. Gerçeklikte olan bitenler hiç de hayalini kurdukları gibi değildir. "Ne kadın, ne devrim, ne ulus davası; hiçbiri eskiden hayal ettiğim gibi değildi."

Biberyan'ın gençlik yıllarında tuttuğu notlarda (ve yıllar sonra o dönemleri hatırlayıp kâğıda dökerken) ciddi ve samimi bir şekilde, sürekli olarak iç muhasebesini sürdürdüğü görülüyor. Şurası çok açık; kendisini didiklemeden asla kaçınmıyor. Çelişkilerini, açmazlarını ortaya koyuyor, bunların kişisel sorunlar mı, yoksa insana, varoluşa has şeyler mi olduğunu görme, anlama isteği hep sürüyor. Gençliğinde insandan nefret etmesi de bundan belki de; arzu ile gerçeklik arasındaki uçurumun kaçınılmaz olduğunu, insanın varoluşundan kaynaklanan

çaresizliklerini görmeye bir tepki.

Bu haletiruhiyenin içindeyken gitmek zorunda kaldığı, üç buçuk yıl süren, toplama kampından farksız askerliğin ertesindeki ruh halini de şöyle ifade eder:

“Duyarlılığımı kaybetmiş gibi hissediyordum. [...] Zihnim ancak saldırganlık ve başkaldırı yönünde çalışıyordu.” (s. 320)

Defterine “askerliğinin” ilk aylarında düştüğü bir başka cümlesi var Biberyan’ın. “İçimi kalın bir hissizlik tabakasıyla kaplamayı başardım.” (s. 131) Otobiyografisinde birçok kez kayıtsızlığın onun için koruyucu bir zırh görevi gördüğünü belirtir. Gelgelelim, onca zaman her daim kayıtsız kalamayacaktır; içini kalın bir hissizlik tabakasıyla kapladığını yazmasının ardından, bir polisiye romandan koparılan birkaç sayfanın onda büyük bir özlem yarattığını da belirtir mesela. Onca yıl boyunca sadistlikler, saçmalıklar, haksızlıklar karşısında kayıtsız kalabilmek onun zırhı olmanın yanında başlıca silahı da olur. Artık askerliğinin sonlarına gelmişken, (ama askerliğin bir gün bitip bitmeyeceği sorusuna gönül rahatlığıyla inanamazken) defterine şunları yazar: “Gerçekten de bıktım. Dış dünya karşısında tuhaf bir hissizliğe büründüm. Her tür titreşimi öldüren bu gudubet dünyaya ayak uydurarak yaşıyorum.” (s. 298)

Peki, bunca zaman kayıtsız, hissiz kalmaya çabalayan birinin iç dünyası ne hale gelmiştir? Askerlik dönüşünde ne halde olduğunu şöyle özetler Biberyan.

“Yerine yenisi konamayacak manevi kayıplar. Belki de en önemlisi de buydu çünkü [toplama kampında geçen yıllar] insanın özündeki en iyiyi götürmüştü. Fiziki görünümün telafisi vardı en nihayetinde. [...] Bana her şey değişmiş gibi geliyordu. Ya da benim içimde her şey değişmişti. Eskiden kriz anlarında doğaya kaçmak, hayallere dalmak gibi bana öylesine iyi gelen şeyler, artık hiç mi hiç ilgimi çekmiyordu. Şiir de bitmişti. Roman bile bitmişti. Hayal kuramıyor, heyecanlanamıyordum. Duyarlılığımı kaybetmiş gibi hissediyordum. Mücadele

etmeye ihtiyacım vardı; tek ilgimi çeken buydu. Zihnim ancak saldırganlık ve başkaldırı yönünde çalışıyordu.” (s. 319-320) (Vurgu eklenmiştir.)

Buradan Karıncaların Günbatımı’na geçebiliriz sanırım. Okumuş olanlar, Zaven’in ruh halinin kendisi gibi Nafia’dan dönen romanın başkahramanı Baret Tarhanyan’ın ruh haline (“saldırgan ve başkaldırı yönünde çalışan zihnine”) çok benzediğini görmüş olmalı. Bu yazıda pek değinmediğim, Nafia askerliği hakkında birinci elden bir kaynak olarak da okunabilecek askerliği sırasında Biberyan’ın yaşadığı zorluklar, saçmalıklar, ayrımcılıklar, kötü muameleler, husumet ve kavgalar, Karıncaların Günbatımı’nda Baret’in yaşadığı karmaşaların bir yönüne ve İstanbul’a döndüğünde ne halde olduğuna da ışık tutuyor. Romanda Biberyan’ın, Baret’in askerlikte yaşadıklarına çok az değinmesi de önemli. Döndüğündeki ruh halinin sadece karşılaştığı aile manzarasıyla ilgili olmadığı çok açıktır. Dolayısıyla dönüş sonrası yaşadıkları, hissettikleri, verdiği tepkiler ve tepkisizlikler üç buçuk yıl boyunca neler yaşamış olduğunu da, açık seçik anlatmadan, okura duyurur. Özellikle Baret’in Nafia’da yaşadıklarını, halini hatırları soranlara hem anlatmak istemesi hem de anlatamaması mesela (bunun bir nedeni dinleyecek kimse bulamamasıysa -bütün “Nasıl”ların, “Nasıl geçtiler”in usulen, laf olsun diye sorulduğunun farkındadır- bir nedeni de içinde bulunduğu ruh halidir). Bu dilsizleşmenin yanında bastıramadığı öfkesi, sevecenlikle kayıtsızlık arasında gidip gelmesi... Toplumsal hikâyenin bireysel hikâyeye düşen ağır gölgelerinin edebi ifadesidir bunlar.

Baret’le Zaven’in ruh hallerinin yanı sıra kimi olgular, ayrıntılar da hayli benzeşiyor. Her ikisi de Nafia dönüşü Haydarpaşa’da ya da Kadıköy merkezde inzibatlara yakalanmamak için trenden Bostancı’da inip Bahariye-Kuşdili-Yoğurtçu Parkı civarındaki aile evlerine giderler. Sözüne ettiğim bu ve bunun gibi benzerliklerden ötürü romanı Biberyan’ın hayatının bir tür anlatımı, yansıması olarak değerlendirmemek gerekir; aksine, otobiyografiyle roman peş peşe okunduğunda, ikisi arasında önemli farklar bulunduğu net biçimde görülür.

Baret’in Zaven’le ortak yanları var hiç kuşkusuz ve Biberyan, Baret karakterini yaratırken

kendi deneyimlerinden belli ki hayli yararlanmış, ancak birebir aktarmak gibi bir yol izlemediği ortada. Bunu kolaycılık olarak gördüğü açık, üstelik böyle bir yaklaşım onun edebiyat anlayışıyla da çelişiyor. Notos'un Biberyan dosyasındaki yazısında Mehmet Fatih Uslu, Biberyan'ın bir öyküsünde anlatılanların otobiyografisinde aktardığı bir olaya bir hayli benzediğine dikkat çeker.[2] Türkçede henüz yayımlanmamış bu öykünün finali gerçek hayatta yaşanandan karanlıktır. Uslu'ya göre, Biberyan, "umut hissinin metnin sonunda iz bırakmasını isteme[miştir.]" Bu tespitin ardından Uslu, Biberyan edebiyatının "kolay umutların, şipşak çarelerin, şüphe duyulmayan sıcaklıkların yeri olmayan bir edebiyat" olduğunu belirtir. Karıncaların Günbatımı için de bütünüyle geçerli bir tespit Uslu'nunki. Değil kolay, zor umutlardan bile söz etmek mümkün değildir; sıcaklıklar yok değilse de, kısa zamanda soğuyuverir, hatta buz keser. İnsanlıktan nefret eden genç Zaven'in ya da "bütün titreşimleri öldüren gudubet dünyayla" karşılaşmış İstanbul'a dönmüş Nafia askerinin dünyasında gibiyizdir. Baret'in de zihni ancak saldırganlık ve başkaldırı yönünde çalışıyordur. Her ne kadar roman doğrudan Baret'in ağzından anlatılmasa da, romanın dış-anlatıcısının olan bitenleri onun çok yakınından anlatması, bu saldırgan tonu derinden hissetmemizi mümkün kılar.

Biberyan, "toplama kampı"nın son aylarında içini kaplayan umutsuzluklar arttıkça çareyi Suriye'ye kaçmakta aramışsa da, bu kararını hayata geçirememiştir. İstanbul'dan, ailesinden gelen haberler çok iyi değildir; Alman firmalarının temsilciliğini yapan babasının işleri, savaşı Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılmasıyla birlikte hayli kötülemiştir. Biberyan bir yandan ailesinin içine düştüğü halden ötürü kaygı duyarken, bir yandan da bir gün bu askerlik belasından kurtulması halinde onu bekleyecek olan hayat nedeniyle endişeleniyordur. Babası büsbütün batmışsa, ailenin geçimi ona düşecektir. Askerliğin sona ermesi ona üç buçuk yıldır büyük bir özlemle beklediği özgürlüğü vereceğe hiç benzemiyordur.

"Olabildiğince destansılıktan uzak, çalışıp didineceğim, ev geçindirmek için üç kuruşun peşinde koşacağım bir hayat beni bekliyordu. Gerçek tüm çıplaklığıyla gözümün önündeydi:

Para kazanmak söz konusu olduğunda sivil hayattan askerlikten korktuğumdan daha fazla korkuyordum. Çünkü para kazanmayı bilmiyordum. Ayrıca da istemiyordum, para kazanmak için önüme gelen işi yapamazdım. İtin kopuğun yanında çıraklık yapmanın düşüncesine bile katlanamıyordum.” (s. 305)

Biberyan döndüğünde durumun askerdeyken ona görüldüğü kadar kötü olmadığını anlayacaktır. Önünde seçenekler vardır; “ev geçindirmek için üç kuruşun peşinde koşması” gerekmez;[3] bir yandan gazetecilik yapar, bir yandan bir şirkette çalışır; ev geçindirmez ama evdekilere, babasına yük de olmaz - en azından bir süre, tutuklanana kadar. Onu bekleyen de güllük gülistanlık olmayacaktır hiç kuşkusuz, ama Baret’in düştüğü durumda değildir. Sanırım Baret’in Karıncaların Günbatımı’ndaki hayatı Biberyan’ın askerdeki kaygılarının bir izdüşümü. Kendi olası geleceğini Baret’in hayatı için bir prova gibi önüne koymuş görünüyor. Aile içi çatışmalardan Mahkûmların Şafağı’nda pek söz edilmez, oysa romanın merkezindeki meselelerden biri de budur. Tam da Uslu’nun vurguladığı gibi, sıcağıktan daha uzak bir resim çizebilmek için bunu yeğlemiş olmalı. Bir yandan da unutmayalım, küçük yaşından itibaren içinde yaşadığı toplulukla birçok konuda çatışmış biridir Biberyan, kendisinin huysuz, aksi olduğunu kabul etmekle birlikte, topluluk içerisinde muteber addedilen yaşam tarzı, iktidar odakları karşısında alınan tutumlar, vb. konularda geçimsizliğinin nedeni mizacının bu yönü değil, o yaşam tarzındaki insanların başkalarına karşı üstenci ya da yaltaklanan tavırları, kendini beğenmişlikleri, ikiyüzlülükleridir. Bu meseleyi daha vurucu bir biçimde anlatabilmek için bu gibi yaklaşımların aile içindeki görünümleri üzerinden bir hikâye yürütmeyi yeğlemiş olsa gerektir. (Aileye dair bu karanlık resim farklı tonlarda öbür romanlarında da mevcuttur.) Şu husus da vurgulanmalı: Hikâyedeki karanlık her seferinde çekirdek ailenin yanı sıra ailenin daha geniş kısımlarının ve ailenin erkeğinin mesleği, çalışma hayatı üzerinden topluluğun farklı kesimlerinin de üzerine düşer.

Gazetecilik yaptığı sıralarda da uğradıkları zulmü dile getirmek yerine “ortak-vatana-benzersiz-hizmetler-vermiş-Ermeni” hikâyesi anlatıp duran Ermenilerden yılmıştır Biberyan;

“kendi korkularını bastırmak için kolay düşmanlara korku salmaya ihtiyacı olan insanların esenliğinden gına gelmişti[r]”, yazılarıyla toplumu sarsmak, silkelemek istediğini belirtir. Mizacının, karakterinin bir konuda öteden beri karar ve seçimlerinde çok önemi olduğuna da değinmek gerek. Olmadığı gibi davranamayan biridir; hoşlanmadıkları karşısında eğilip bükülmeyi bilmediği gibi, duygularını, düşüncelerini de saklamaz, saklayamaz.

Biberyan’ın romanlarında ince ayrımlardan uzak, olayların tek bir nedene dayandığı bir dünya çıkmaz karşımıza; meseleler farklı veçheleriyle ortaya konur ve tartışılır. Mesela, Cumhuriyet Türkiye’sinde Ermeni olmanın birçok zorlu, acılı yanı vardır - en başta güven duygusu kalmamıştır, herkes her an sahip olduğu malı mülkü ansızın yitirebileceğinin farkındadır. Bu kaygı toplumdaki sınıf farkını kesen bir kaygıdır; zengini-yoksulu, sonradan görmesi ya da düşkününü bunu derinden hisseder.[4] Fakat Biberyan hikâyelerini sadece bu eksen üzerinden yürütmez. Ermenilerin kimlikleri nedeniyle gördükleri baskıları, duydukları tedirginliği anlatırken, Ermeni toplumunun içindeki hiyerarşiyi, sınıfsal çelişkileri, dünya görüşü farklılıklarını aktarmayı da ihmal etmez. Meteliksiz Âşıklar’ın[5] önsözünde Marc Nichanian’ın vurguladığı husus örnek verilebilir. Bu romanın meteliksiz genç âşıkları, Sur ve Norma sıklıkla “röntgenciler” tarafından gözetlenir, hatta taciz edilirler. Bu adamlar, Nichanian’ın belirttiği gibi, “her yeredirler.” “Onlar ‘dikizci’ denen adamlar mıdır?” diye sorar Nichanian.

“Burada bizi bekler, bizi takip eder, çeteler halinde bizi tehdit ederler. Bizi gizlice seyretmekle kalmazlar, bizi ele vermeye hazırdırlar. Biz kendimizi saklamalıyızdır. Ancak, nereye saklanırsak saklanalım, bizi bulup ortaya çıkarırlar.” (s. 19)

Nichanian’ın cümlelerindeki “biz”in Türkiyeli Ermeniler olduğu açıktır. Fakat bu romanı sadece bu metafor üzerinden okumak yanlış olur. Romanın başkişisi Sur’a yaşamayı zindan eden sadece “bu adamlar”, “röntgenciler” değildir; kendi anne babası da eksik kalmaz, vapura binerken tartıştığı zabıta amiri gibiler de. Yalnızlar’ı[6] da bu bağlamda değerlendirmek mümkün. Bu romandaki Ermeniler de sadece mağduriyetleriyle belirmezler,

Erol ve arkadaşlarının Aret'i dövmeden önce Ermenilerle alay ederek onu kıskırttıklarında onlara bu cesareti veren salt kalabalık olmaları değildir, Aret'in onlara aynı şekilde karşılık vermesi halinde Türklüğe hakareten yargılanıp mahkûm edilme ihtimali vardır; sırtlarını dayadıkları güç budur. Beri yandan, bu romanda daha çok bir başka Ermeninin, Krikor'un ailesinin hikâyeleri anlatılır - annesi, teyzesi, ablası, eniştesi, aile fertlerinin aralarındaki geçimsizlik, yarışma hali, sahtelikler, Aret'in Türklerden işittiği hakaretleri aratmayan, ince-kaba aşığılamalar... Paranın hâkimiyeti, bütün ilişkilerin odağında yer alıp bağları, başsızlıkları belirlemesi... Ayrıca satır aralarında beliren sınıf farkları, su tesisatçısı Ermeni adamla teyzesinin sohbetinden Krikor'un çok rahatsız olması, bunu tasvip etmemesi mesela. Beri yandan, Yalnızlar'ın merkezinde Suadiye taraflarındaki sayfiyede Krikor'un ailesinin değil, komşuları olan Türk ailenin hikâyesi yer alır ve bu ailedeki ilişkiler de hiç farklı değildir, para ve iktidar oradaki ilişkilere de alabildiğine egemendir. Karıncaların Günbatımı'nda elindekini avucundakini bir gecede kaybetme korkusu nasıl sınıf farkı gözetilmeksizin gayrimüslimlerin hepsinde mevcut bir kaygı olarak ortaya konmuşsa, Yalnızlar'da da insanlar arasındaki bağların meta ilişkilerine indirgenmesi de etnik fark gözetilmeksizin aktarılır. Biberyan'ın romanlarını sadece bu katmanlar çerçevesinde okumak da eksik kalacaktır, "sonsuz varoluşlara uzanan fikirler" ve sorular da onun için önem taşır. Baret'i ya da Sur'u sadece sınıfsal ya da etnik kimlikleriyle değil, erkek olmalarıyla da sorunsallaştırır mesela. Bununla da sınırlı değildir, roman kişilerinin karanlıkta kalan yanları da vardır, ölümle ilişkileri örnek verilebilir buna, yahut kaygı ve arzu dünyalarındaki karmaşalar.

Bir kez daha Biberyan'ın kendisine, iç dünyasına, çelişkilerine, korku ve kaygılarına sakınmaksızın baktığını vurgulamak isterim. Anlama çabası kendisini koruma, aklama isteğinden baskındır çoğunlukla - katı bir yanı olduğu atlanmamalı, bir karar verdiğinde bunun bütün sonuçlarını göze alan kararlılığı, gözü pekliği ve inadı da. Bana öyle geliyor ki, roman kişilerinin bu denli canlı olması, onları kurgularken de kendi iç dünyasına baktığındaki açıklığı elden bırakmamış olmasından; hatta orada gördüklerinin, tespit ettiklerinin farklı görünümünün karakterlere yansıdığı da söylenebilir. İçeriye

derinlemesine, göreceklelerinden ve göremeyeceklerinden çekinmeksizin bakma uğraşını, dışarıyı ve başkalarını anlamanın ve anlatmanın da bir yöntemi olarak kullandığı kanısındayım. Bu tercihi edebiyattan beklentileri ya da roman yazarak ne elde etmeyi umduğu konusunda da ipucu veriyor bize. Baştan belirlenmiş bir tezi ya da başı sonu belli bir hikâyeyi yazıya dökmek derdinde değil. Anlatacağı hikâyeyi her şeye hâkim, tek bir perspektiften (sözelimi sınıf ya da etnisite penceresinden) görüyor, okuyor ve aktarıyor değil. Karmaşanın, karmaşıklığın, karanlıkla aydınlığın yer değiştirip durduğunun ve varoluşa dair bir şeylerin bilinmez kalacağına farkında; çizdiği dünyalar bunlardan ötürü hep gölgeli, ama derinlikli.

Gençlik yıllarından söz ederken hayatının üçe ayrıldığından ve “tek bir doktrinin kalıplarına sığamadı[ğından]” söz ettiğini hatırlayalım. Şunları söyler devamında.

“Her zaman özel hayatım, evrensel felsefem ve kısa vadeli siyasi inançlarımın arasına bir çizgi çekmişimdir. Dolayısıyla, istikrarlı, samimi bir sosyalist militan olarak, aynı zamanda zamanın sosyalizmini de aşan, sonsuz varoluşlara uzanan fikirler geliştirebildim, özel hayatımı istediğim şekilde yaşayabilme özgürlüğümü muhafaza edebildim, bu konuda hiçbir zaman hiç kimseye söz söyletmedim. İşte bu çok yönlü hayat beni, genelde politik mücadelenin içinde olanları tamamıyla davalarına adanmış, marazi, tatminsiz ve dar görüşlü insanlara dönüştüren ve entelektüel açıdan olsun, insani açıdan olsun hiç çekici kılmayan sabit fikirlerden, baskılardan, kırgınlıklar ve komplekslerden korudu.” (s. 85)

Ömrü boyunca sürdürdüğü bu “çok yönlü hayat”, “tek bir doktrinin kalıplarına sığamayan biri” olması ve girişinde “‘karmaşıklık’ kibriyle yaftalan[mayı]” göze aldığını belirttiği otobiyografisi boyunca dikkatle bakıp daha derinlerini görmeye çalıştığı ve başkalarının gözlerinin önüne sermekten sakınmadığı “karmaşık” kişiliği aynı zamanda onun iyi bir edebiyatçı olmasının da temelini oluşturur.

Başta değindim, Biberyan’ın hatıralarının 1946’dan sonrası yok; Mahkûmların Şafağı,

askerlik sonrasında gazetecilik yaparken, Ermenilerin maruz kaldığı ayrımcılık ve baskıyı eleştiren yazılarıyla kısa sürede büyük bir ilgi toplayan, ama tam da bu nedenle göze batıp bir kumpas sonucu tutuklanan Biberyan'ın tahliyesinin ardından, solcu Nor Or'da ilk yazısının yayımlandığı günlerde sona eriyor. Bu gazeteden teklif geldiğinde ikiletmeden neden kabul ettiğini şöyle anlatıyor Biberyan.

“Korkmadığımı, devletin bütün güçlerine kafa tuttuğumu herkese kanıtlamak istiyordum! Korkusuz şövalyeydim. Avo'nun [Avedis Aleksanyan] ziyareti içimi rahatlattı. Öyle ya da böyle, yoluma devam edebilecektim. Hem, artık komünist fikirlerimden emin olduğumdan, solcu bir gazete olan Nor Or bana daha uygundu. Cezaevleri çoğunlukla isyancı ve komünist üretim fabrikalarıdır. Artık yazılarımın beslendiği kaynak Ermeni cemaati değil, daha geniş sorunlar olacaktı.” (s. 433-434)

Dolayısıyla Biberyan'ın siyasetle yakından ilgilendiği yılları, başının bu kez de bu nedenle nasıl belaya girdiğini, Beyrut'a gidişini, orada da rahat edemeyip İstanbul'a dönüşünü, sosyalizm hakkındaki görüşlerinin izlediği seyri, insanın iç dünyasındaki karanlık yanları genç yaşta fark etmiş ve romanlarında bunları kendisine sorun etmiş bir edebiyatçının, “Türkiye'nin ve dünyanın aydınlık geleceği” için sosyalizm mücadelesi verirken neler yaşadığını, keza Türkiye İşçi Partisi içerisinde bir Ermeni sosyalisti olarak nelerle karşılaştığını, özellikle Russell Mahkemesi sürecinde Mehmet Ali Aybar'ın Ermeni soykırımı konusunda aldığı tavırdan haberdar olup olmadığını, vs onun kaleminden okuyamıyoruz. Benzer biçimde, romanlarını kaleme aldığı sıralardaki ruh halini, hangi koşullarda bunları yazdığını, edebiyat hakkındaki görüşlerini de ayrıntılı olarak bilemiyoruz. Beri yandan, ne mutlu ki Biberyan'a ve yapıtlarına giderek artan bir ilgi var. Bu ilginin bizi onunla ilgili yeni bilgilere, belgelere ulaştıracağından, Biberyan'ı ve yapıtlarını daha çok tartışacağımızdan kuşku yok.

## NOTLAR:

[1] Rober Koptaş, K24'te yayınlanan "Biberyan'a Bir Yer Lütfen" başlıklı yazısında Biberyan'ın yapıtını değerlendirirken, önceki çevirilerin neden eksik olduğunun ilginç hikâyesini de anlatır. Biberyan'a bir yer lütfen - K24 (t24.com.tr)

[2] "Çünkü Yaşamak Hayatta Kalmaktı", Mehmet Fatih Uslu, Notos, sayı: 89, Kasım-Aralık 2021, s. 61-63.

[3] Bu konunun Biberyan için taşıdığı önem ilk gençlik yıllarındaki deneyimleriyle de ilgili. St. Joseph'ten ayrılmasıyla Yüksek Ticaret Okulu'na başlaması arasındaki dönemde birkaç Ermeni esnafın yanında çalışmış ve üstenci tutumları ve "zorbalıkları" yüzünden patronlardan "nefret" etmiştir.

[4] Notos'un Biberyan dosyasında yer alan "Sonsuzluk Kadar mı Eskilerde/Karıncaların Günbatımı'nda Şehir" başlıklı yazıda bu meseleye bakmaya çalışmışım. (Notos, sayı: 89, Kasım-Aralık 2021, s. 45-51) Notos'un dosyasındaki bütün yazıları Biberyan'ın romanlarını sevmiş olanlara veya onu tanımak isteyenlere hararetle salık veririm.

[5] Zaven Biberyan, Meteliksiz Âşıklar, çev. Natali Bağdat, Aras Yayıncılık, 2017, 221 s.

[6] Zaven Biberyan, Yalnızlar, Aras Yayıncılık, 2016, 224 s.

Kaynak: [t24.com.tr](http://t24.com.tr)